

ZAMEK OTWARTY

KULTURA DLA SENIORÓW

ZALEŻNYCH Z DOSTAWĄ DO DOM-U

– **RAPORT EWALUACYJNY**

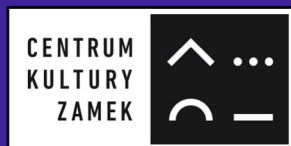

Autorka raportu:
Magdalena Popławska

Wydawca:
Centrum Kultury ZAMEK
ul. Św. Marcin 80/82 61-809 Poznań
www.cpe.ckzamek.pl
e-mail: b.lis@ckzamek.pl

Dyrektorka: Anna Hryniewiecka

Poznań 2020

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

**[KULTURA
DOSTĘPNA**

POZnań*

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA PROJEKTU

Projekt „Zamek Otwarty z dostawą do DOM-u” został zrealizowany w 2020 roku przez Centrum Praktyk Edukacyjnych (CPE), które działa jako zespół edukacyjny i badawczy w ramach Centrum Kultury Zamek w Poznaniu (CK Zamek). Przedsięwzięcie uzyskało dofinansowanie ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Skierowane było do osób starszych, doświadczających różnego rodzaju niepełnosprawności lub ograniczeń wynikających z wieku oraz stanu zdrowia, i z tego względu napotykających liczne bariery w obszarze uczestnictwa w kulturze. Ich aktywność uzależniona jest od opiekunów formalnych (instytucjonalnych) i nieformalnych (rodziny, bliskich, sąsiadów). Założeniem omawianego projektu jest włączenie seniorów o ograniczonej samodzielności, nazywanych „zależnymi”, w działania kulturowe realizowane w ramach społeczności lokalnych, a także umożliwienie im skorzystania z oferty CK Zamek. Organizatorzy wyrażają chęć budowania „instytucji kultury wędrującej”¹ – wychodzącej poza mury budynku, rozpoznającej lokalne otoczenie i aktywnie oraz odpowiedzialnie poruszającej się w nim – podążając za odbiorcą. „Zamek Otwarty z dostawą do DOM-u” miał zawitać do domów pojmowanych szeroko – do mieszkań prywatnych, domów pomocy społecznej oraz domu dziennego pobytu dla seniorów. Pomysł ten wynikał z pragnienia zapewnienia odbiorcom poczucia komfortu i bezpieczeństwa, m.in. poprzez unikanie barier architektonicznych lub tych o charakterze społecznym i psychicznym. Jak można przeczytać w opisie projektu: „Nie zamierzamy zrezygnować z organizacji wydarzeń w CK Zamek – ta tradycja będzie kontynuowana (jej wartość dla bardziej

¹ ZAMEK OTWARTY. *Kultura dla seniorów zależnych. Zamek z dostawą do DOM-u*, <https://ckzamek.pl/wydarzenia/6070-zamek-otwarty-kultura-dla-seniorow-zaleznych-zamek/>.

mobilnych seniorów zależnych została potwierdzona w badaniach) – chcemy jednak ją istotnie rozszerzyć [...]”².

Pomysłodawcą i głównym koordynatorem „Zamku Otwartego z dostawą do DOM-u” jest dr Bartek Lis, doświadczony edukator, animator kultury i badacz społeczny związany z Centrum Kultury Zamek oraz Towarzystwem Inicjatyw Twórczych „ę”. Zaprosił on do współpracy merytorycznej i organizacyjnej przy projekcie Dom Pomocy Społecznej Ugory (DPS Ugory), Fundację PETRA senior (dalej jako Fundacja PETRA) oraz Stowarzyszenie „mali bracia Ubogich”. Z uwagi na pandemię COVID-19 nie było możliwe rozwinięcie zakładanego wstępnie partnerstwa z Domem Pomocy Społecznej w Mościskach. Sytuacja epidemiologiczna w kraju w wielostronny zresztą sposób wpłynęła na realizację działań, pociągając za sobą ścisły rygor sanitarno-higieniczny oraz uzależniając harmonogram projektu od dynamicznie zmieniających się warunków. „Zamek Otwarty z dostawą do DOM-u” został przemyślany tak, aby łączyć różne rodzaje wydarzeń i odmienne lokalizacje, w ramach łącznie siedemnastu spotkań. Obejmował warsztaty, pokazy, wykłady, spacer poznawczy oraz koncerty. Tytułowa „dostawa do domu” przeplatana była spotkaniami w CK Zamek, które stanowiły ofertę towarzyszącą, a całość zorganizowana została na przestrzeni dwóch miesięcy – sierpnia i września 2020 roku.

CELE EWALUACJI

Celem ewaluacji jest odniesienie się do założeń projektu, które określone zostały przez jego organizatorów na etapie tworzenia koncepcji. Istotnym elementem jest

² Wniosek o dofinansowanie projektu złożony przez CK Zamek do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, program KULTURA DOSTĘPNA 2020, s. 6 [dokument wewnętrzny].

również objęcie analizą perspektyw pojawiających się w toku realizacji działań, uwzględniających potrzeby konkretnych grup senioralnych. Ewaluacja ma odpowiedzieć na pytania, jakimi sposobami realizowane były cele projektu oraz w jaki sposób projekt odpowiadał na aktualne potrzeby odbiorców? Jakiego rodzaju wiedza, doświadczenie, relacje społeczne i formy współdziałania wyłaniały się w ramach organizowanych wydarzeń? Jakie trudności pojawiały się po drodze, a także co można by określić jako sukcesy i dobre praktyki, warte kontynuowania? Jako badaczka zaangażowana w działania CPE, a także w różnorodne inne projekty o charakterze animacyjnym i edukacyjnym, przyjmuję w swojej analizie perspektywę edukacji kulturowej jako praktyki krytycznej, powiązanej z relacyjnym charakterem uczestnictwa w kulturze. Perspektywa ta jest zbieżna z szerokim, „uspołeczniającym” i inkluzywnym rozumieniem edukacji kulturowej przez badaczki i badaczy związanych z CPE³. Odnosi się ponadto do założeń pedagogiki krytycznej, edukacji włączającej oraz uczenia się dorosłych (*adult education*).

Niezwykle ważnym elementem projektu jest jego zakorzenienie w poprzednich edycjach, a także w programie CK Zamek oraz polityce kulturalnej Poznania, do której odnoszą się samorządowe instytucje kultury. „Zamek Otwarty z dostawą do DOM-u” stanowi kontynuację oraz rozwinięcie wcześniejszych idei i pomysłów. Dzięki realizacji projektu w latach 2018 i 2019 seniorzy o ograniczonej samodzielności wzięli udział w licznych działaniach edukacyjno-animacyjnych odbywających się zarówno na terenie instytucji kultury, jak i w wybranych domach pomocy społecznej. Organizowane były pokazy filmowe, warsztaty oraz wykłady. W 2018 roku seniorzy i seniorki stali się również współtwórcami wystawy, która

³ Por. np. M. Kosińska, *Edukacja Kulturowa*, w: *Edukacja kulturowa. Poręcznik*, red. R. Koschany, A. Skórzyńska, Centrum Kultury Zamek, Poznań 2014, s. 172-177, http://cpe.poznan.pl/wp-content/uploads/2014/07/CPE_porecznik_interaktywny.pdf.

łączyła fotografie portretowe z ich osobistymi opowieściami o Wielkopolsce i Poznaniu. Jak stwierdził Bartek Lis, każdą z trzech edycji „Zamku Otwartego” można by opisać poprzez kategorię spotkania. Podczas tegorocznej odsłony towarzyszyło mu jednak szczególnie silne przekonanie o potrzebie współtworzenia kultury przez różne osoby, nie zaś realizowania „projektu dla seniorów”. Uwzględniając opisane „ramy”, niniejsza analiza obejmie instytucjonalny kontekst, w którym organizowany był „Zamek Otwarty z dostawą do DOM-u”, a także procesualny charakter przedsięwzięcia, przywołujący jego wcześniejsze edycje. Będę się przy tym odnosiła do ewaluacji „Zamku Otwartego” dokonanej w 2018 roku przez Bogumiłę Mateję-Jaworską oraz do badania potrzeb kulturalnych seniorów zależnych, zrealizowanego przez CK Zamek w 2019 roku.

METODY I TECHNIKI EWALUACJI

Przyjęcie perspektywy humanistyki zaangażowanej zdecydowało o wyborze jakościowych metod badania ewaluacyjnego. Rozpoczęła je eksploracja obszaru badań (*desk research*), która objęła analizę stron internetowych, dokumentów odnoszących się do instytucjonalnego kontekstu projektu, a także powiązanych merytorycznie opracowań i raportów. Z kolei w ramach badań terenowych wykorzystane zostały następujące metody i techniki:

– **obserwacje uczestniczące** zrealizowane podczas dziesięciu wydarzeń, odbywających się w Fundacji PETRA, w DPS Ugory, ogrodzie dendrologicznym oraz mieszkaniach prywatnych, a także podczas trzech warsztatów towarzyszących, odbywających się w CK Zamek. W ramach obserwacji prowadzone były notatki badawcze oraz krótkie wywiady bezpośrednie z dziesięcioma osobami starszymi, uczestniczącymi w organizowanych wydarzeniach;

- **wywiady pogłębione**, w tym wywiad typu diada, częściowo ustrukturyzowane, przeprowadzone online z pomysłodawcą i koordynatorem projektu oraz z dwiema osobami reprezentującymi Fundację PETRA. Wybór fundacji spośród partnerów projektu podyktowany był szczególnie intensywnym zaangażowaniem tej organizacji we wspólne działania;
- **krótkie wywiady**, nieustrukturyzowane, z pięcioma osobami prowadzącymi warsztaty (w tym jeden wywiad telefoniczny oraz cztery bezpośrednie) oraz trzema osobami wspierającymi organizację warsztatów ze strony CK Zamek, DPS Ugory oraz Stowarzyszenia „mali bracia Ubogich” (dwa wywiady bezpośrednie i jeden telefoniczny).

ODBIORCZYNIĘ I ODBIORCY PROJEKTU

Projekt skierowany był przede wszystkim do seniorów o ograniczonej samodzielności, będących odbiorcami działań realizowanych przez partnerskie organizacje. Część z uczestników i uczestniczek brała udział w poprzedniej edycji „Zamku Otwartego”. Z kolei warsztaty towarzyszące, organizowane na terenie CK Zamek, były otwarte dla publiczności. Organizatorzy zakładali pogłębienie zawiązanych relacji oraz budowanie nowych, w tym umacnianie współpracy lokalnej. Podczas pokazów muzycznych w DPS Ugory można było liczyć nie tylko na osoby na co dzień przebywające w ośrodku, które pojawiły się na porośniętym zielenią, przestrzennym dziedzińcu, ale również na obserwatorki stojące na balkonach czy słuchaczy, którzy zdecydowali się (lub byli zmuszeni) pozostać w swoich pokojach (otwarte okna okazywały się wówczas alternatywną drogą kontaktu). Z kolei współpraca ze Stowarzyszeniem „mali bracia Ubogich” pozwoliła dotrzeć do osób, które ze względu na ograniczoną samodzielność

rzadziej opuszczają prywatne domy. Dzięki zaangażowaniu koordynatorek i wolontariuszek możliwe były odwiedziny w mieszkaniach pięciu seniorek. Wspólnie ze stowarzyszeniem zostało także zorganizowane wydarzenie plenerowe, w Ogrodzie Dendrologicznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. W spotkaniach zrealizowanych w siedzibie Fundacji PETRA uczestniczyła kilkunastoosobowa grupa, która w miarę regularnie korzysta z oferty organizacji. Praca z tymi osobami również zakładała pewną regularność – w ramach pięciu warsztatów, które odbywały się z przerwami tygodniowymi lub dwutygodniowymi. Główną „siłą sprawczą”, umożliwiającą utrzymanie stosunkowo stałych grup oraz odwiedziny w domach prywatnych, stały się zatem organizacje partnerskie. Współpraca z nimi zaowocowała zarówno kameralnymi pokazami, jak i spotkaniami plenerowymi z udziałem kilkunastu lub nawet kilkudziesięciu osób. Biorąc pod uwagę specyfikę prowadzonych działań, warto zaznaczyć, że osiągnięta frekwencja była odpowiednia dla pracy grupowej oraz wydarzeń spersonalizowanych. Jej umiarkowany, adekwatny poziom świadczy o skutecznej i odpowiedzialnej „rekrutacji” uczestników projektu.

Przeważającą część grupy odbiorczej stanowiły kobiety, co zwracać może uwagę na dłuższy dla kobiet przeciętny czas trwania życia. Wśród gospodarstw w Wielkopolsce, prowadzonych jednoosobowo przez osoby starsze, zdecydowana większość prowadzonych jest przez kobiety. W połączeniu z danymi na temat nierówności emerytalnych oraz ubóstwa emerytalnego, daje to impuls do przyjrzenia się zróżnicowaniu grup senioralnych na poziomie socjoekonomicznym⁴. Zróżnicowanie to dotyczy także różnych etapów starości i powiązanych z nimi ograniczeń. Za Światową Organizacją Zdrowia (WHO) można

⁴ Zob. R. Necel, M. Zaręba, *Usługi społeczne – między teorią a praktyką działań pomocowych*, w: „Praca Socjalna”, nr 1(32)/2017, s. 41-42.

odnosić się do tzw. wczesnej lub młodej starości (obejmującej osoby w wieku od 60 do 74 lat) oraz dojrzałej/późnej starości (obejmującej osoby w wieku od 75 do 89 lat), a także do długowieczności (obejmującej osoby w wieku 90 lat i starsze). Różnice między tymi generacjami przekładają się na aktywność społeczną i stan zdrowia poszczególnych osób, przywołując procesualne spojrzenie na kolejne etapy cyklu ludzkiego życia i pojawiające się trudności/kryzysy. Ewaluacja wcześniejszej edycji „Zamku Otwartego” wskazuje, że praca w grupie łączącej samodzielne i energiczne osoby z tymi, którzy doświadczają większych ograniczeń i wymagają wsparcia, była bardzo dobrze odbierana przez uczestników i organizatorów. Pozwalała przełamywać bariery psychologiczne i unikać tworzenia „getta wykluczonych”⁵. Również podczas tegorocznych spotkań można było zaobserwować, że seniorki i seniorzy uczestniczący w wydarzeniach często pomagali sobie wzajemnie, pytali siebie o zdanie, przekazywali prowadzącym informacje o potrzebach „sąsiada” lub „sąsiadki”. Jedna z osób prowadzących warsztaty zauważyła, że bardziej sprawni uczestnicy wspierali osoby z większymi ograniczeniami, np. tłumaczyli instrukcje do zadania i przypominali o kolejnych jego etapach. Wydawali się oni obeznani z formułami warsztatowymi. Jak stwierdziła prowadząca: „mają doświadczenie i wiedzę, jak to się robi”.

Charakteryzowanie grupy odbiorców staje przed wyzwaniem uwzględniania założeń wielokierunkowej komunikacji. W niniejszym raporcie przyjmuję, że bezpośrednimi odbiorcami projektu były osoby starsze o ograniczonej samodzielności. Relacyjne podejście wobec edukacji kulturowej wprowadza jednocześnie możliwość zarzucenia odgórnego podziału na nadawców i odbiorców oraz wymiennosc perspektyw. W przeprowadzanych badaniach

⁵ B. Mateja-Jaworska, *Zamek Otwarty. Kultura dla seniorów zależnych – raport ewaluacyjny*, Centrum Kultury Zamek, Poznań 2018, s. 5-6, <https://cpe.ckzamek.pl/artykuly/4755-zamek-otwarty-raport-ewaluacyjny-2018/>.

istotne było zatem zaangażowanie organizatorów, w tym pomysłodawcy i głównego koordynatora projektu, a także pracownic i wolontariuszek reprezentujących CK Zamek oraz organizacje partnerskie. Ich uczestniczenie w wydarzeniach i towarzyszenie projektowi na poszczególnych jego etapach dało okazję do analizy horyzontalnych procesów uczenia się.

WSPÓŁPRACA W RAMACH PROJEKTU

Oddzielną uwagę warto poświęcić charakterystyce partnerów projektu w kontekście ich zaangażowania merytorycznego i organizacyjnego. Centrum Kultury Zamek podjęło współpracę z podmiotami realizującymi odmienne modele wspierania osób starszych.

a) Dom Pomocy Społecznej Ugory jako instytucja opieki całodobowej odpowiada całościowo na potrzeby osób starszych, również poprzez usługi bytowe i opiekuńcze, angażujące personel ośrodka. Seniorzy z DPS Ugory podkreślali, że wymogi związane z izolacją, jakie wprowadziła pandemia, stanowią dla nich ogromne emocjonalne wyzwanie. Byli poruszeni możliwością uczestniczenia w pokazie, zorganizowanym z zachowaniem środków ostrożności na zewnątrz budynku. Jak wyznał jeden z uczestników – zapowiadany przez pracowników koncert był wyczekiwany przez mieszkańców. Tymczasem koordynator projektu mówił o odwiedzaniu „starych znajomych”.

b) Fundacja PETRA senior jako kierunek swoich działań objęła zapewnienie „niezbędnej opieki, terapii poznawczej, terapii zajęciowej, rehabilitacji i pomocy psychologicznej niesamodzielnym osobom starszym oraz osobom z zaburzeniami

funkcji poznawczych”⁶, i funkcjonuje jako bezpłatny ośrodek wsparcia dziennego – Senioralny Dom Krótkiego Pobytu PETRA. Dzięki regularnemu kontaktowi założycielek oraz pracownic fundacji z nieformalnymi opiekunami osób starszych, możliwe było uzyskanie informacji zwrotnej również z ich strony, np. dotyczącej zachwalania przez członków rodziny efektu warsztatów upcyklingowych. Koordynatorki fundacji mogły ponadto obserwować, w jaki sposób seniorzy wykorzystują techniki pracy warsztatowej poznane w ramach „Zamku Otwartego z dostawą do DOM-u” (bazujące na specyficznym cięciu i składaniu tekstyliów) podczas innych zajęć organizowanych w ośrodku.

c) Stowarzyszenie „mali bracia Ubogich” stawia sobie za cel przeciwdziałanie izolacji oraz wyobcowaniu społecznemu seniorów. Z pomocą wolontariuszy dociera do osób, którzy szczególnie silnie doświadczają samotności, i stara się utrzymywać z nimi długodystansowe, bliskie relacje. Tego typu formuła działania skutkowała tym, iż pracownice stowarzyszenia posiadały szczegółową wiedzę o zainteresowaniach i preferencjach uczestników projektu. Podpowiadały prowadzącym, na czym się skupić, czego unikać. Współpraca CPE z tą organizacją, podobnie jak z DPS Ugory, trwa już trzeci rok. Jak stwierdził koordynator, „od tamtej pory idziemy ramię w ramię”.

Osoby działające w opisanych ośrodkach dobrze znały potrzeby konkretnych seniorów i seniorek, mogły więc szybko reagować na pojawiające się trudności, np. podejść do słobosłyszającej osoby, aby bezpośrednio przekazywać jej instrukcje do warsztatów lub uwrażliwić organizatorów na konieczność stosowania większych rozmiarów tekstu w materiałach drukowanych. Z kolei wybrane osoby

⁶ Fundacja PETRA senior. O nas – czyli komu pomagamy i dlaczego to robimy, <https://fundacja.petra-senior.pl/o-nas-czyli-komu-pomagamy-i-dlaczego-to-robimy/>.

prowadzące wyrażały opinie, że ich wiedza na temat stopnia sprawności poszczególnych uczestników mogła być większa. Bardziej pogłębiona znajomość wymogów grupy mogłaby, zdaniem jednej z prowadzących, wpłynąć na zmianę scenariusza działań. Można by, na przykład, wprowadzić więcej ćwiczeń praktycznych kosztem dłuższego wstępu teoretycznego, przy czym takich ćwiczeń, które nie byłyby zbyt skomplikowane manualnie i nie wymagałyby indywidualnego wsparcia (jak to miało miejsce np. podczas nawlekania nici). Inna osoba stwierdziła, że ważne byłoby zapoznanie się przed warsztatami z miejscem, w którym zaplanowane zostało spotkanie. Jej scenariusz obejmował przygotowanie materiałów warsztatowych w oddzielnym pomieszczeniu, jednak wykorzystywana przestrzeń nie umożliwiała tego. Podobna uwaga dotyczyła wiedzy na temat nagłośnienia koncertu. W tym kontekście, komunikacja organizatora z partnerami oraz obieg informacji z udziałem osób prowadzących – występujące każdorazowo przed organizacją grupowych wydarzeń – mogły być bardziej intensywne. Z drugiej strony, właśnie w sytuacjach pierwszego kontaktu z daną grupą odbiorców uwidaczniała się rola osób wspierających, które w ramach „Zamku Otwartego” były zawsze obecne (taką osobą była również autorka niniejszego raportu). W jednym z wywiadów wyrażona została potrzeba większej liczby pomocników podczas prowadzenia warsztatów oraz jasnych informacji odnośnie oferowanego przez nich zakresu pomocy. Zakres ten był stosunkowo szeroki – pracownice i wolontariuszki ułatwiały seniorom poruszanie się po sali, wykonywały wraz z nimi zadania manualne, dokumentowały wydarzenie lub włączały się we wspólną rozmowę. Współuczestniczenie w działaniach, opierając się na opinii jednej z pracownic, może uwrażliwiać na różne aspekty pracy z osobami starszymi, np. w kontekście zanikania wybranych umiejętności, i wymaga szczególnej uważności wobec potrzeb poszczególnych członków grupy.

METODY PRACY

W ramach warsztatów zostały wykorzystane różnorodne metody i techniki pracy. Podejmowane były także różne zagadnienia teoretyczne, które łączono z zadaniami praktycznymi. Jak zaznaczył koordynator projektu, ostateczny program to wynik swoistej „kumulacji wiedzy, obserwacji i konsultacji”, ze szczególnym uwzględnieniem głosu ze strony organizacji współpracujących. Partnerzy dzielili się swoją wiedzą m.in. w temacie preferencji osób odwiedzanych w mieszkaniach prywatnych. Sugerowali pozytywnie odbierane przez seniorów sposoby pracy, dbali o unikanie powtórzeń wobec stałego programu, a także dawali „zielone światło” – w kontekście możliwości działania przy ograniczeniach wynikających z pandemii.

Ostatecznie, zrealizowane zostały:

- warsztaty manualne z tworzenia ozdób, m.in. z wykorzystaniem roślin, prowadzone przez Joannę Górczak;
- spacer poznawczy po ogrodzie dendrologicznym, prowadzony przez prof. Piotra Tryjanowskiego;
- domowe koncerty wiolonczelowe, w wykonaniu Marianny Matyi;
- koncert i pokaz taneczny, w wykonaniu Eweliny Chatłas oraz towarzyszącego zespołu;
- warsztaty z technik upcyklingu, prowadzone przez Dorotę Chojnacką;
- warsztaty ze „śpiewu białego” w wykonaniu Malwiny Paszek;
- spotkanie wokół literatury, obejmujące czytanie i recytację fragmentów prozy i poezji, prowadzone przez Barbarę Prądyńską;
- warsztaty obejmujące eksperymenty chemiczne, prowadzone przez Marlenę Pietz z firmy Wulkan Doświadczeń;

- spotkanie obejmujące wspólne śpiewanie i tworzenie muzyki, prowadzone przez Dominikę Dopierałę;
- warsztaty kulinarne, w wykonaniu Zofii Małkowicz-Daszkowskiej;
- wykład i warsztaty z zakresu metod oddechowych, prowadzone przez Monikę Domagałę;
- pokaz filmu „Sokół z masłem orzechowym”, połączony z dyskusją prowadzoną przez Katarzynę Chajbos;
- warsztaty z tworzenia kompozycji roślinnych, w wykonaniu Pawła Szeibla.

Jednymi z najczęściej pojawiających się i szczególnie pozytywnie odbieranych elementów były muzyka i śpiew. Podczas wspólnego ćwiczenia „śpiewu białego” oraz koncertu w wykonaniu lokalnej kapeli wykorzystane zostały tradycyjne pieśni, towarzyszące m.in. obrzędom weselnym. Przywołało to obrazy życia społeczno-kulturalnego dawnych lat, wraz z jego żywiołowością, witalnością. Oddziaływanie muzyki na osoby starsze analizowane jest w kontekście pracy z pamięcią i koncentracją, a także wpływu na procesy fizjologiczne (np. pracę płuc, mięśni, ciśnienie krwi) i koordynację słuchowo-ruchowo-głosową (związaną np. z dostosowywaniem się do rytmu muzyki)⁷. Realizacja opisywanych wydarzeń nie jako elementów systematycznej muzykoterapii, ale pojedynczych punktów programu, ma znaczenie przede wszystkim w odniesieniu do uczestniczenia w integrującym i wnoszącym nową wiedzę doświadczeniu. W przypadku warsztatów wokalnych prowadząca wybrała utwory pogodne, z elementami humorystycznymi. Zachęcała do wydobywania donośnego głosu, do improwizowania oraz nieskrępowanego uwalniania emocji poprzez śpiew. Osoby

⁷ Zob. M. Cylkowska-Nowak, W. Strzelecki, S. Tobis, *Muzykoterapia pacjenta starszego jako wspomaganie oddziaływania konwencjonalnej medycyny*, w: „Gerontologia Polska”, nr 4/2013, s. 138-142.

prowadzące objaśniały ponadto fragmenty tekstów pieśni, które współcześnie mogły wydawać się niezrozumiałe, a także wprowadzały w szerszy kontekst społeczno-historyczny. Ważna jest tu satysfakcja, jaką może przynosić odbiór muzyki, uaktywnianie wspomnień oraz włączanie się w muzykowanie. W ramach koncertu w domu prywatnym seniorka, Pani Mirosława, po odsłuchaniu gry wiolonczelistki, sama zasiadła do pianina. Sytuację tę można „podejrzeć” na filmie, który został zrealizowany przez CK Zamek jako podsumowanie przeprowadzonych działań.

POZYTYWY I TRUDNOŚCI – W OPINII OSÓB UCZESTNICZĄCYCH

Seniorzy i seniorki bardzo pozytywnie komentowali zorganizowane spotkania. Koncert muzyki tradycyjnej (z lat 60. i 70.) pozwolił im „zrelaksować się” i powrócić wspomnieniami do młodości – do wesel, w których kiedyś uczestniczyli. „Cały czas nuciłam” – opowiadała jedna z kobiet. Pozostali gwizdali lub tupali nogą w rytm muzyki, a para z pierwszego rzędu ruszyła do tańca. Podczas kolejnego koncertu mieszkańcy DPS-u sami proponowali elementy repertuaru, który następnie wspólnie odgrywali. Jedna z osób prowadzących warsztaty w Fundacji Petra stwierdziła, że motywujące były dla niej te sytuacje, w których osoby starsze zadawały pytania, wchodziły w dyskusje lub prosiły o przekazanie wykorzystywanych przepisów. Zaangażowanie seniorów było czynnikiem przełamującym formalne ramy wydarzenia. W pewnym momencie podczas warsztatu kulinarnego wytworzyła się atmosfera niczym w domowej kuchni, z gwarem, stukaniem talerzy i żartami opowiadany przy stole. Z kolei spacer po ogrodzie przypominał chwilami sąsiedzką pogawędkę, z udziałem pełnego wiedzy i pasji ekologa oraz pań, których bogate doświadczenie ogrodnicze przekładało się na szczegółowe pytania. Jak zauważyła jedna z osób wspomagających organizację

projektu, warto zaplanować podczas każdego spotkania więcej czasu na to, aby wybrzmiały osobiste historie uczestników. Ważne jest przy tym, aby zachować dobrowolność takiego rodzaju zaangażowania oraz świadomość, że wspomnienia mogą być neutralne lub pozytywne, i dotyczyć np. sadzenia roślin lub cerowania rajstop, z których wyrabiane są ozdoby, ale mogą być to również opowieści przepełnione żalem czy smutkiem, wymagające szczególnej wrażliwości ze strony organizatorów.

Rozmówczynie pracujące na co dzień z seniorami bardzo dobrze oceniły spotkania, które zakładały wieloetapowość (utrzymującą koncentrację uczestników) oraz łączenie różnych technik pracy. Dla przykładu, przygotowywanie podczas warsztatu kulinarnego dania obiadowego oraz przetworów przeplatane było opowieściami o zwyczajach żywieniowych, poczęstunkiem oraz eksperymentami „poszerzającymi wyobraźnię smakową”. Warto również pamiętać o przerwach – gdy nie zostały one zaplanowane, seniorzy „zarządzali” je spontanicznie, np. wychodząc odpocząć do drugiego pokoju. Dla osób starszych istotny był także sposób prowadzenia narracji przez prowadzących – poczucie, że dane zagadnienie zostało, słowami jednej z kobiet: „pokazane, wyjaśnione, na spokojnie, dokładnie, powtórzone”.

Podczas jednego z warsztatów manualnych uczestnicy wyznali, że nie w pełni odpowiada im proponowana estetyka. Oczekiwali ponadto większej użytkowości wyrobu końcowego. Przedstawicielki partnerskiej organizacji zwróciły uwagę, że podczas działań realizowanych wspólnie z seniorami może pojawiać się „element zaskoczenia” oraz eksperymentowanie, które niekoniecznie przyniesie satysfakcjonujące efekty. Podczas innego spotkania osoby uczestniczące w zajęciach manualnych długo oczekiwały na dalsze kroki/dyspozycje do warsztatów, podczas

gdy prowadzący zaangażowany był we wspomaganie wcześniejszych etapów pracy. Tego typu sytuacji warto unikać, przekazując na początku wszystkim uczestnikom, jakie dokładnie czynności będą realizowane (warto je spisać lub zaprezentować film instruktażowy) oraz jakiego efektu końcowego można się spodziewać.

ZAMEK OTWARTY W KONTEKŚCIE INSTYTUCJONALNYM

Osadzenie „Zamku Otwartego z dostawą do DOM-u” w kontekście instytucjonalnym przywołuje znaczenia edukacji kulturowej jako „projektu publicznego”, który Agata Skórzyńska określa zarówno w odniesieniu do form organizacyjnych i sposobów finansowania działalności kulturalnej, jak również celów i metod edukacji obieranych przez instytucję publiczną w relacji z odbiorcami. Jak pisze Skórzyńska, „Chodzi również o to, jak instytucje i pracujący w nich edukatorzy definiują swoją rolę w określonym, coraz bardziej złożonym kontekście społecznym, ekonomicznym, politycznym czy komunikacyjnym”⁸. Temat ten wymagałby odrębnej, pogłębionej analizy, która obejmować mogłaby realizowanie przez władze miejskie „Poznańskiego Programu dla Kultury 2019-2023: Kultura relacji – Relacje w kulturze”. Jak głosi ten program: „Zamiast tradycyjnego rozumienia kultury jako obszaru aktywności autotelicznych, rynkowego redukowania kultury do roli produktu lub marki czy też wykluczającego rozumienia kultury jako obszaru dóbr prestiżowych i luksusowych, proponujemy, by zwrócić uwagę, że daje nam ona przede wszystkim kompetencje do świadomego funkcjonowania w życiu zbiorowym”⁹.

⁸ A. Skórzyńska, *Ambiwalencje populizmu kulturowego. Krytyczna edukacja jako projekt publiczny*, w: *Edukacja kulturalna jako projekt publiczny?*, red. M. Kosińska, K. Sikorska, A. Skórzyńska, Galeria Miejska Arsenał, Poznań 2012, s. 13.

⁹ *Poznański Program dla Kultury 2019-2023. Kultura relacji. Mapa idei*, oprac. Agata Skórzyńska, Urząd Miasta Poznania, Poznań 2018, s. 13, <https://www.poznan.pl/mim/main/dokumenty,p,42343,42347.html>.

Warto zaznaczyć, że kolejne edycje „Zamku Otwartego” wpisują się w szereg działań organizowanych przez Centrum Praktyk Edukacyjnych na styku obszarów kultury, zdrowia i oświaty (np. projekty Poznański Program Edukacji Kulturalnej oraz Bardzo Młoda Kultura: Wielkopolska!). Współpraca międzysektorowa, jako jedna z osi działania CPE, stała się podstawą planowania kolejnych inicjatyw z udziałem osób starszych zależnych, w skali całego Poznania. Można założyć, że realizacja tych planów zależeć będzie m.in. od rozpoznania roli edukacji nieformalnej i edukacji dorosłych wśród społeczności lokalnych oraz otwarcia na nowe definicje instytucji kultury i różne modele uczestnictwa w kulturze. Tymczasem „Zamek Otwarty” w 2021 roku realizowany będzie w oparciu o budżet instytucji kultury jako jednostki samorządu terytorialnego. Osadza to projekt w stabilnym otoczeniu oraz daje możliwości skalowania innowacji, za jaką można uznać „odwiedziny instytucji” w domach prywatnych.

PODSUMOWANIE

Uwagi i rekomendacje

1. W grupie odbiorców bezpośrednich zdecydowanie przeważały kobiety, co odzwierciedla szersze tendencje społeczno-demograficzne. Centrum Praktyk Edukacyjnych rozpoznało te tendencje w ramach prowadzonych w 2019 roku badań potrzeb seniorów zależnych jako uczestników kultury. Przełożenie wypracowanych rekomendacji na praktykę wymaga kolejnych starań. Jak czytamy w raporcie z badań: „Na organizatorach życia kulturalno-społecznego leży zatem duża odpowiedzialność, by w miarę możliwości włączać do niego jak najwięcej mężczyzn (wymaga to czasami poszerzenia rozumienia kultury albo większej

uważności na nawyki i sposoby życia panów)”¹⁰. Pojawia się zatem potrzeba dalszej refleksji nad treścią i formą oferowanych zajęć (np. zróżnicowaniem efektów pracy w ramach warsztatów z tworzenia ozdób czy biżuterii) oraz sposobami komunikacji i promocji. W przypadku „Zamku Otwartego z dostawą do DOM-u” warto pamiętać, iż skład grupy odbiorców zależał również od formowania stałych zespołów przez organizacje partnerskie, które także odpowiadają na konkretne potrzeby i uwarunkowania społeczne.

2. Działania z udziałem seniorów zależnych wymagałyby w większym stopniu przygotowania osób prowadzących spotkania do pracy z wybraną grupą, np. poprzez konsultowanie z partnerami scenariuszy bardziej rozbudowanych warsztatów. Dobrym rozwiązaniem mogłoby być udzielanie informacji zwrotnej (nieoceniającej, wnoszącej konstruktywne rozwiązania) przez osoby, które zrealizowały warsztaty lub pomagały w ich organizacji – bezpośrednio kolejnym prowadzącym. Tego typu praktyki były tylko częściowo obecne w projekcie, warte przemyślenia jest ich rozwijanie. Obieg wiedzy dotyczy również osób starszych, którym warto przekazywać klarowne informacje odnośnie etapów pracy, wykorzystywanych metod, efektów końcowych oraz organizacji czasu.

Dobre praktyki, warte kontynuowania

1. Dobrym rozwiązaniem okazało się docieranie do nowych odbiorców z jednoczesnym utrzymaniem stałych kontaktów. W przypadku analizowanego projektu oznaczało to włączenie się w działania kierowane przez poszczególne organizacje do konkretnych grup i osób w wieku senioralnym. Podejście to,

¹⁰ B. Lis, K. Wala, *Seniorzy zależni jako uczestnicy kultury. Użyteczny poradnik*, red. B. Lis, Centrum Kultury Zamek, Poznań 2019, s. 9.

będące częściowo kontynuacją wzorców z poprzednich edycji „Zamku Otwartego”, niesie za sobą potencjał pogłębiania zawiązanych wcześniej relacji i umożliwia poszerzenie zakresu działania. Stanowi również okazję do wymiany doświadczeń i wiedzy pomiędzy instytucją a organizacją partnerską, a także wzajemnego wzmocnienia możliwości organizacyjnych. Dobrą praktyką byłoby utrzymanie tej specyficznej równowagi – niezamykanie się w gronie „własnej” publiczności, ale też unikanie kierowania oferty do niesprecyzowanych i nierozpoznanych grup odbiorców.

2. Łączenie podczas spotkań osób w różnym wieku i o różnym poziomie sprawności, jak też wykorzystywanie rozmaitych technik pracy oraz splatanie, z zachowaniem odpowiednich proporcji, „teorii” z „praktyką” – działania te budowały barwne, wielozmysłowe i międzygeneracyjne doświadczenia. Zdaniem koordynatora „Zamku Otwartego”, pozwoliły one seniorom „zawiesić swoją zależność”, „wstawić ją w nawias”. Pomimo realizowania projektu w wyznaczonych ramach, stosowane formuły umożliwiły przełamanie projektowego charakteru pracy, oferując dużą dawkę elastyczności i swobody. Istotnym czynnikiem dla utrzymania swobodnej atmosfery była możliwość włączenia się w działania grupy na różnych etapach pracy, jak też rezygnacji z wykonywania zadania, gdy okazywało się ono nieodpowiednie dla aktualnych potrzeb lub możliwości danej osoby. W kolejnych przedsięwzięciach warto podkreślać dobrowolność uczestnictwa i otwartość organizatorów na zmiany.

3. Integrowanie sektorów kultury i zdrowia stanowić może wyraz szerokich, inkluzywnych definicji edukacji kulturowej. Realizowana w ramach projektu współpraca międzysektorowa niesie za sobą potencjał szerszego (nadal ewoluującego) rozumienia funkcji instytucji pomocowych, zarówno odpowia-

dających na potrzeby bezpieczeństwa socjalnego (i ta rola nie powinna zostać przyćmiona), jak też wzmacniających integrację czy aktywność jednostek, rodzin oraz społeczności lokalnych. Warto przy tym pamiętać, że tego rodzaju współpraca nie powinna dodawać kolejnych „zadań do wykonania” podmiotom, które wkładają dużo czasu i energii w zapewnienie ciągłości działania i wypełnianie codziennych obowiązków. Międzysektorowe partnerstwo warto planować w taki sposób, aby wzmacniać siebie wzajemnie i rozpoznawać wspólne możliwości, motywując przy tym do wprowadzania wspierających zmian systemowych.

Bibliografia

1. M. Cylkowska-Nowak, W. Strzelecki, S. Tobis, *Muzykoterapia pacjenta starszego jako wspomaganie oddziaływania konwencjonalnej medycyny*, w: „Gerontologia Polska”, nr 4/2013, s. 138-142.
2. M. Kosińska, *Edukacja Kulturowa*, w: *Edukacja kulturowa. Poręcznik*, red. R. Koschany, A. Skórzyńska, Centrum Kultury Zamek, Poznań 2014, s. 172-177, http://cpe.poznan.pl/wp-content/uploads/2014/07/CPE_porecznik_interaktywny.pdf [dostęp: 26.10.2020].
3. B. Lis, K. Wala, *Seniorzy zależni jako uczestnicy kultury. Użyteczny poradnik*, red. B. Lis, Centrum Kultury Zamek, Poznań 2019.
4. B. Mateja-Jaworska, *Zamek Otwarty. Kultura dla seniorów zależnych – raport ewaluacyjny*, Centrum Kultury Zamek, Poznań 2018, <https://cpe.ckzamek.pl/artykuly/4755-zamek-otwarty-raport-ewaluacyjny-2018/> [dostęp: 26.10.2020].
5. R. Necel, M. Zaręba, *Usługi społeczne – między teorią a praktyką działań pomocowych*, w: „Praca Socjalna”, nr 1(32)/2017, s. 33–56.
6. *Poznański Program dla Kultury 2019-2023. Kultura relacji. Mapa idei*, oprac. Agata Skórzyńska, Urząd Miasta Poznania, Poznań 2018, <https://www.poznan.pl/mim/main/dokumenty,p,42343,42347.html> [dostęp: 26.10.2020].

7. A. Skórzyńska, *Ambiwalencje populizmu kulturowego. Krytyczna edukacja jako projekt publiczny*, w: *Edukacja kulturalna jako projekt publiczny?*, red. M. Kosińska, K. Sikorska, A. Skórzyńska, Galeria Miejska Arsenał, Poznań 2012, s. 9-35.

8. Wniosek o dofinansowanie zadania złożony do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, program KULTURA DOSTĘPNA 2020 [dokument wewnętrzny].

Wykaz analizowanych stron internetowych:

Centrum Kultury Zamek w Poznaniu, <https://ckzamek.pl/>

Dom Pomocy Społecznej Ugory, <https://bip.poznan.pl/bip/dom-pomocy-spoecznej,1130/>

Fundacja PETRA senior, <https://fundacja.petra-senior.pl/>

Stowarzyszenie „mali bracia Ubogich”, <https://www.malibracia.org.pl/>

**CENTRUM
KULTURY
ZAMEK**